

Magdalena Pyter

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

magdalena.pyter@kul.pl

Prawne zasady funkcjonowania oświaty w Polsce Ludowej

Legal Principles of Functioning of Education in People's Republic of Poland

STRESZCZENIE

Celem artykułu jest przedstawienie zagadnienia funkcjonowania polskiej edukacji po II wojnie światowej. Badany czas był naznaczony wieloma problemami, a jednocześnie jest interesujący z punktu widzenia organizowania powojennego państwa i wszechobecnych czynników partyjnych w życiu publicznym. W tekście przedstawiono kształtowanie się prawnego systemu oświaty od roku 1944, tj. od momentu wydania Manifestu PKWN, do roku 1961. Drugą część to lata od 1961 roku, co dla rodzimej edukacji oznaczało wydanie pierwszej kompleksowej ustawy oświatowej, do obrad Okrągłego Stołu i związanych z tym pierwszych demokratycznych reform. Problematyka prawa oświatowego, zwłaszcza w ujęciu historycznoprawnym, jedynie w marginalnym stopniu była poddawana analizie. Brakuje opracowań tej tematyki, zaś dostępna na rynku literatura pochodzi z lat komunistycznej propagandy i w tym sensie nie stanowi wartości naukowej. Próba choćby częściowego wypełnienia tej luki wydaje się zatem zasadna.

Słowa kluczowe: Polska Rzeczpospolita Ludowa; oświata; prawo

WSTĘP

Wyzwolone w 1944 roku państwo polskie stanęło przed problemami różnorodnej natury. Jeśli weźmiemy pod uwagę powojenną oświatę, to niedomagania w jej zakresie były poniekąd analogiczne do tych z 1918 roku i lat kolejnych. Brakowało bazy lokalowej, sprzętów, pomocy naukowych, podręczników i kadry nauczycielskiej. Rozwiązania prawne dotyczące oświaty miały charakter szczątkowy, zatem wznawianie szkolnictwa odbywało się według przedwojennego ustroju szkolnego.

Po 1945 roku formalnie nie uchylono ustawy o ustroju szkolnictwa z 1932 roku¹, lecz zasadniczo zmodyfikowano ją generalnym upoważnieniem dla ministra oświaty, do odmiennego, w razie potrzeby i na miarę nowych układów ustrojowych, organizowania szkół i kursów². Minister otrzymał kompetencje ustalenia programów szkolnych oraz organizacji podległych jego nadzorowi szkół. To ześrodkowanie w ręku resortowej administracji szkolnej spraw oświaty i wychowania potwierdziła i pogłębiła ustawa z dnia 15 lipca 1961 roku o rozwoju systemu oświaty i wychowania³. Dodatkowo o kształcie polskiej oświaty w szerokim zakresie decydowały czynniki partyjne i ideologiczne.

Nie ulega wątpliwości, że oświata w przedstawionym okresie była poddana ideologicznym wpływom nie tylko przez ówczesnych legislatorów, lecz przede wszystkim, przy okazji zjazdów, zebrań i posiedzeń plenarnych, ówczesnie rządzące partie. To one w gruncie rzeczy nadały zasadniczy kierunek w rozwoju edukacji. Wydaje się, że nawet nie tyle przepis prawa stanowił *ratio*, co wytyczne ideologiczne.

Niniejszy artykuł ma na celu przedstawienie zagadnienia funkcjonowania polskiej oświaty po II wojnie światowej. Jak zaznaczono wyżej, był to czas naznaczony wieloma problemami, a jednocześnie interesujący z punktu widzenia organizowania powojennego państwa i wszechobecnych czynników partyjnych w życiu publicznym. Tekst opracowania podzielono na dwie części merytoryczne. Pierwsza obejmuje kształtowanie się prawnego systemu oświaty od roku 1944, tj. od momentu wydania Manifestu PKWN, do roku 1961. Druga część to lata od 1961 roku, co dla rodzimej edukacji oznaczało wydanie pierwszej kompleksowej ustawy oświatowej, do obrad Okrągłego Stołu i związanych z tym pierwszych demokratycznych reform.

Na uwagę zasługuje fakt, że problematyka prawa oświatowego – zwłaszcza w ujęciu historycznoprawnym – jedynie w znikomym stopniu była poddawana analizie. Brakuje opracowań tej tematyki, zaś dostępna na rynku literatura pochodzi z lat komunistycznej propagandy i w tym sensie nie posiada wartości naukowej. Próba choćby częściowego wypełnienia tej luki wydaje się zatem zasadna.

1. OŚWIATA DO 1961 ROKU

Starania o odbudowę rodzimej oświaty rozpoczęto jeszcze w trakcie działań wojennych⁴. W ogłoszonym 22 lipca 1944 roku Manifestie PKWN zawarto po-

¹ Ustawa z dnia 11 marca 1932 roku o ustroju szkolnictwa (Dz.U. z 1932 roku, nr 38, poz. 389).

² Art. 1 dekretu z dnia 23 października 1945 roku o organizacji szkolnictwa w okresie przejściowym (Dz.U., nr 50, poz. 304/20).

³ Ustawa z dnia 15 lipca 1961 roku o rozwoju systemu oświaty i wychowania (Dz.U., nr 32, poz. 160), dalej: u.r.s.o.w.

⁴ Por. C. Wycech, *Z dziejów tajnej oświaty w latach okupacji 1939–1944*, Warszawa 1964, *passim*.

stulaty co do organizacji szkolnictwa w Polsce⁵. Pomijając polityczny wymiar tego dokumentu, jak również fakt, że polskiemu społeczeństwu został on narzucony przez władze z Moskwy, trzeba wspomnieć, że kilka postulatów dotyczyło właśnie oświaty. Co więcej, były one tak sformułowane, że razem z obszernym powoływaniem się w nich na demokrację, fragment dotyczący szkolnictwa mógł budzić uzasadnione nadzieje co do reorganizacji polskiej oświaty. Zgodnie z tekstem PKWN „jednym z najpilniejszych zadań Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego będzie na terenach oswobodzonych odbudowa szkolnictwa i zapewnienie bezpłatnego nauczania na wszystkich szczeblach. Przymus powszechnego nauczania będzie ściśle przestrzegany. Polska inteligencja zdziesiątkowana przez Niemców, a zwłaszcza ludzie nauki i sztuki, zostaną otoczeni specjalną opieką. Odbudowa szkół zostanie natychmiast podjęta”⁶. Nie ulega wątpliwości, że zapewnienie bezpłatnego nauczania na wszystkich szczeblach szkół, przymusowości nauki oraz determinacja państwa do rozpoczęcia budowy placówek szkolnych stały się elementami stanowiącymi pierwszy i zarazem podstawowy fundament rozwoju oświaty w pierwszych latach powojennych⁷.

Trzeba jednak zwrócić uwagę, że przez kilkanaście lat od zakończenia II wojny światowej do systemu oświaty stosowane były przepisy przedwojenne. Obowiązywały one częściowo, w tych aspektach, które władza ludowa uznawała za możliwe do stosowania w nowej rzeczywistości ustrojowej⁸. Dla ich uzupełnienia władze komunistyczne wydawały także doraźne wytyczne, okólniki, instrukcje i dekrety.

W 1944 roku został powołany Resort Oświaty PKWN. 1 sierpnia 1944 roku kierownik tego resortu wydał odezwę do nauczycielstwa polskiego, w której zachęcał do spontanicznego wznawiania działalności szkół, jak najszybszego przeprowadzania remontów budynków i pomieszczeń szkolnych oraz zaopatrywania szkół w niezbędny sprzęt. Nawoływał także do korzystania z pomocy rodziców, uczniów i wszystkich chętnych członków danej społeczności lokalnej

⁵ Dz.U. z 1944 roku, nr 1 (załącznik nr 1). Por. też: A. Ajnenkiel, *Polskie konstytucje*, Warszawa 1982, s. 350–358. Pierwsze kodyfikacje podstawowych zasad budowy nowego systemu oświaty w Polsce Ludowej znalazły swoje miejsce w pracach programowych i dokumentach Polskiej Partii Robotniczej z lat 1942–1944. Zob. *PPR. Rezolucje, odezwy, instrukcje i okólniki Komitetu Centralnego od sierpnia 1944 roku do grudnia 1945 roku*, Warszawa 1959, s. 8.

⁶ Dz.U. z 1944 roku, nr 1 (załącznik nr 1).

⁷ W. Ozga, *Organizacja szkolnictwa w Polsce*, Warszawa 1960, s. 110.

⁸ Jeszcze w latach 80. XX wieku w literaturze zdarzały się wypowiedzi krytykujące oparcie systemu oświaty w PRL na ustawodawstwie pochodzącym z okresu międzywojennego, rzekomo zakładającego nierówność szans kształcenia na skutek trójszczeblowego zróżnicowania szkół podstawowych. Takie rozwiązanie nosiło wyraźne znamiona dyskryminacji większości młodzieży, głównie dzieci chłopskich i robotniczych. Por. A. Gładysz, *Oświata – kultura – nauka w latach 1947–1959*, Warszawa – Kraków 1981, s. 17.

w działaniach na rzecz reaktywowania polskiej oświaty. Działalność instytucji oświatowych została uznana za tak ważną, że władze decydowały się na pozaformalne uruchamianie szkół, nawet jeśli nie było to poparte żadnymi przepisami prawnymi⁹.

Co do organizacji szkół publicznych, pierwsze postanowienia miały miejsce już w 1944 roku. Wydał je wspomniany Resort Oświaty Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego jako „Wytyczne organizacji publicznych szkół powszechnych w roku szkolnym 1944/45”¹⁰. Dokument ten zawierał przepisy, zgodnie z którymi wszystkie szkoły miały mieć jednakowy program, a wszystkie klasy miały obejmować pojedyncze roczniki, uczące się oddzielnie. Ponadto szkoły miały prowadzić lekcje w oparciu o program przedwojennych szkół III stopnia¹¹. Placówki o niedostatecznej liczbie nauczycieli zostały określone jako szkoły niepełne, a ich zadaniem było prowadzenie nauczania w zakresie klas 1–3 lub 1–4. Starszych uczniów tych szkół kierowano do najbliższej położonej szkoły zbiorczej w celu pobierania dalszej nauki¹².

W listopadzie 1944 roku przy resorcie powołano Wydział Reformy Szkolnej, który swoje prace skoncentrował nad koncepcją reformy oświatowej i możliwością jej realizacji w praktyce¹³. Efektem jego działania było m.in. wydanie rozporządzenia o bezpłatności nauczania na wszystkich szczeblach, jednolitości ustroju szkolnego i likwidacji progów selekcyjnych przy przechodzeniu do wyższych szczebli systemu oświaty, powszechnej 8-letniej szkole podstawowej z obowiązkowym kształceniem się do 18. roku życia¹⁴. Zadaniem Wydziału Reformy Szkolnej była także nowelizacja przedwojennych programów szkolnych i dostosowanie ich do potrzeb szkoły funkcjonującej w nowym ustroju. Jeszcze w 1944 roku, jako efekt pracy wydziału, weszły w życie rozporządzenia dotyczące zmian w programie nauki historii, biologii i języka niemieckiego oraz dekret

⁹ Zob. S. Skrzeszewski, *Wezwanie do nauczycielstwa polskiego*, „Dziennik Urzędowy Resortu Oświaty” 1944, nr 1–4, s. 3.

¹⁰ Wytyczne organizacji publicznych szkół powszechnych w roku szkolnym 1944/45. Cyt. za: M. Pęcherski, M. Świątek, *Organizacja oświaty w Polsce w latach 1917–1977. Podstawowe akty prawne*, Warszawa 1978, s. 211–212.

¹¹ *Ibidem*, s. 214.

¹² Wytyczne zostały potwierdzone w zarządzeniu ministra oświaty z dnia 16 lipca 1945 roku w sprawie organizacji roku szkolnego 1945/46 w szkolnictwie ogólnokształcącym i zakładach kształcenia nauczycieli (Dz. Urz. Min. Ośw., nr 2, poz. 62). Zob. W. Ozga, *op. cit.*, s. 110–112.

¹³ M. Pęcherski, M. Świątek, *Organizacja oświaty w Polsce w latach 1917–1977. Podstawowe akty prawne*, Warszawa 1978, s. 64.

¹⁴ Rozporządzenie kierownika Resortu Oświaty z dnia 24 października 1944 roku, L.I. O-2019/44, w sprawie bezpłatności nauki w państwowych szkołach średnich, zawodowych i zakładach kształcenia nauczycieli (Dz. Urz. Resortu Oświaty, 1944, nr 1/4, poz. 3 i 4); M. Pęcherski, M. Świątek, *Organizacja oświaty w Polsce w latach 1917–1969 (I)*, Warszawa 1972, s. 240; K. Bartnicka, I. Szybiak, *Zarys historii wychowania*, Warszawa 2001, s. 204.

w sprawie bezpłatności nauki w państwowych szkołach średnich, zawodowych i zakładach kształcenia nauczycieli¹⁵.

W dniu 1 stycznia 1945 roku Resort Oświaty został przekształcony w Ministerstwo Oświaty Rządu Tymczasowego. W ministerstwie został utworzony Departament Reformy Szkolnej, a w nim Wydział Badań i Statystyki, którym kierował dr Marian Falski¹⁶. Zdaniem jednego z autorów administracja szkolna, tworzona początkowo żywiłowo przez Resort Oświaty PKWN, a następnie Ministerstwo Oświaty Rządu Tymczasowego, składała się w większości z ludzi nowych. Odbywało się to niemal niezauważenie. Władze oświatowe, pomimo propagowania tezy o ciągłości państwa i nawiązywania do konstytucji marcowej, nie powoływały automatycznie na stanowiska kuratorów i inspektorów szkolnych ludzi, którzy funkcje te pełnili przed wojną, a nawet w ramach tajnego nauczania podczas okupacji. Dotyczyło to głównie osób, które nie przeszły weryfikacji pod względem poglądów na powojenną rzeczywistość polską¹⁷.

Głównym przedmiotem zainteresowań ministerstwa i poszczególnych komórek były trzy kierunki: struktura organizacyjna szkolnictwa, zmiany programowe i badanie możliwości tempa wdrażania reformy. Ministerstwo Oświaty już na przełomie marca i kwietnia wystąpiło z inicjatywą zwołania Ogólnopolskiego Zjazdu Oświatowego. W połowie kwietnia 1945 roku zapadła decyzja o jego odbyciu się w dniach 18–22 czerwca 1945 roku¹⁸. Przedyskutowano na nim zagadnienia, które miały stanowić podstawę wprowadzanej reformy oświatowej¹⁹. Założenia reformy oświatowej opracowane przez Ministerstwo Oświaty Rządu Tymczasowego stały się podczas obrad wspomnianego zjazdu punktem wyjścia w dyskusjach nad przyszłym charakterem systemu oświaty w Polsce²⁰. Podtrzymano wcześniejsze ustalenia, zgodnie z którymi system oświaty został oparty na zasadzie jednolitości, obowiązkowości, bezpłatności i publiczności. Jednolitość szkolnictwa miała być realizowana przez jednakowe dla wszystkich szkół zasady funkcjonowania. Bezpłatność – poza niepobieraniem opłat za edukację – miała polegać na tworzeniu systemu stypendiów, burs i internatów oraz pomocy

¹⁵ Dz. Urz. Resortu Oświaty, 1944, nr 1/4, poz. 3 i 4.

¹⁶ B. Grześ, *Związek Nauczycielstwa Polskiego w II Rzeczypospolitej*, [w:] *Kalendarz Nauczycielski*, Warszawa 2004, s. 78.

¹⁷ J. Jakubowski, *Polityka oświatowa PPR 1944–1948*, Warszawa 1975, s. 45–46.

¹⁸ *Ogólnopolski Zjazd Oświatowy w Łodzi 18–22 czerwca 1945 roku*, Warszawa 1945, s. 54; B. Grześ, *op. cit.*, s. 411; M. Pęcherski, M. Świątek, *Organizacja oświaty w Polsce w latach 1917–1977...*, s. 64. Na Zjeździe Oświatowym w Łodzi ówczesny minister oświaty S. Skrzyszewski oświadczył, iż „w celu ułatwienia odbudowy szkolnictwa nie wprowadziliśmy z początku zasadniczo żadnych zmian ani w ustroju szkolnictwa, ani w programach, ani w ustroju administracji szkolnej”, chodziło bowiem o to, aby zaraz po zakończeniu wojny jak najszybciej przystąpić do odbudowy i uruchomienia szkół, wykorzystując istniejącą kadrę nauczycieli przedwojennych.

¹⁹ A. Świecki, *Oświata i szkolnictwo w Polsce Ludowej*, Warszawa 1968, s. 24.

²⁰ M. Pęcherski, *Szkola ogólnokształcąca w Polsce Ludowej*, Wrocław 1970, s. 75, 83.

w wyżywieniu uczniów i zaopatrzeniu w podręczniki. Publiczność miała wyeliminować szkoły odpłatne, czyli głównie prywatne, na rzecz szkół państwowych i samorządowych. Obowiązkowość zakładała przymus wykonywania obowiązku szkolnego przez wszystkie dzieci i na stosowaniu sankcji społecznych, aż do rygorów karnych w razie nieuczęszczania dziecka do szkoły²¹.

Realizację nakreślonej reformy zaczęto natychmiast wprowadzać w życie. Została zniesiona trójstopniowość szkół powszechnych, zaś w to miejsce wprowadzono jednolitą szkołę powszechną umożliwiającą uczniom przechodzenie ze szkoły niżej zorganizowanej do szkoły realizującej program siedmiu, a następnie ośmiu klas. Zniesiono także dwu- i trzyletnie klasy w szkołach najniższego stopnia, wprowadzając zasadę klas jednorocznych²².

W listopadzie 1945 roku został wydany dekret o organizacji szkolnictwa w okresie przejściowym. Art. 1 dawał ministrowi WRiOP możliwość tworzenia szkół i udzielania zezwolenia na zakładanie tych, które nie były przewidziane w ustawie z 1932 roku, jak również na skracanie czasu nauki wyznaczonego wspomnianą ustawą. Do kompetencji ministra należało także ustalenie programów dla tych szkół oraz problem ich organizacji. Dekret dodatkowo znosił trójstopniowość szkoły powszechnej i wprowadzał jednolitość na tym poziomie nauczania. W ten sposób do końca roku szkolnego 1945/46 trwał dualizm szkoły średniej, który polegał na możliwości wyboru dwóch różnych dróg kształcenia absolwentów VI klas szkoły powszechnej: VII klasa szkoły powszechnej lub I klasa gimnazjum. W roku szkolnym 1946/47 zlikwidowano I klasę gimnazjum. Szkołą średnią ogólnokształcącą utworzyło trzyletnie gimnazjum, którego podstawą była siedmioklasowa szkoła powszechna. Absolwenci gimnazjum mogli kontynuować naukę w dwuletnim liceum.

Dużą popularnością cieszyła się idea przekształcenia siedmioletnich szkół powszechnych w ośmiolatki. Komuniści domagali się natychmiastowej reorganizacji szkolnictwa i wprowadzenia ośmioletnich szkół tam, gdzie było to już możliwe. W latach 1945–1947 nastąpiło dalsze zróżnicowanie w strukturze i organizacji oświaty, na które składało się ciągłe funkcjonowanie przedwojennych form szkolnictwa, struktur przejściowych oraz całkiem nowych rozwiązań w zakresie oświaty. Obok siedmioletnich szkół powszechnych funkcjonowały ośmiolatki, a oprócz szkół średnich starego typu (czteroklasowe gimnazjum i dwuletnie liceum) – czteroletnie licea.

Co do liceów ogólnokształcących, zmiany programowe zostały wprowadzone w 1945 roku. Jednak szczególne znaczenie miały lata 1948–1951, kiedy upaństwowieniu poddano wszystkie szkoły prywatne i licea prowadzone przez stowarzyszenia społeczne. Zmniejszyła się jednocześnie liczba szkół prowadzonych

²¹ A. Świecki, *Oświata i szkolnictwo w XXX-leciu PRL*, Warszawa 1975, s. 157.

²² *Idem, Oświata i szkolnictwo w Polsce...*, s. 26.

przez stowarzyszenia religijne. Do liceów rekrutowano z myślą o zaspokojeniu potrzeb szkolnictwa wyższego i szkół pomaturalnych. Stworzono odpowiedni system stypendialny i rozbudowano sieć internatów. Chodziło – jak podkreślono w literaturze – o przygotowanie kandydatów na studia, przyszłej kadry inteligencji pochodzącej z klasy robotniczo-chłopskiej²³.

W 1945 roku wydano również przepisy dotyczące nadawania szkołom prywatnym uprawnień szkół publicznych²⁴. Jak wspomniano, w zakresie szkolnictwa prywatnego nadal obowiązywały przepisy przedwojennej ustawy o prywatnych szkołach oraz zakładach naukowych i wychowawczych. Przepisy dotyczące nadawania uprawnień szkołom prywatnym zostały wydane na podstawie właśnie tej ustawy i nie różniły się w znaczący sposób od przepisów przedwojennych.

W wydawanych corocznie zarządzeniach i instrukcjach w sprawie organizacji roku szkolnego, a także okólnikach o szkolnictwie zawodowym, w latach 1945–1948 wielokrotnie zmieniano kształt szkół podstawowych oraz opartych na nich szkół średnich i zawodowych. Ważnym aktem prawnym była instrukcja Ministerstwa Oświaty z 4 maja 1948 roku w sprawie organizacji roku szkolnego 1948/49 w szkolnictwie ogólnokształcącym²⁵. Wprowadziła ona zupełnie odmienny system szkół. Z dniem 1 września 1948 roku państwowe gimnazja i licea ogólnokształcące zostały połączone z odpowiednią liczbą szkół powszechnych. Każda powstała w ten sposób 11-latka obejmowała swoim zasięgiem określony obwód szkolny, z obowiązkowym uczęszczaniem dzieci w klasach I–VII²⁶. Instrukcja wprowadziła także tzw. społeczne komisje kwalifikacyjne. Za zadanie miały podejmowanie decyzji co do przyjęcia uczniów do klasy VIII i XIX. Ponadto, celem zabezpieczenia optymalnego dostępu młodzieży pochodzącej z wiejskich środowisk do szkół zbiorczych, poddano rewizji we wszystkich powiatach działającą dotychczas sieć szkół podstawowych i dokonano w niej odpowiednich uzupełnień²⁷.

²³ *Ibidem*, s. 51.

²⁴ Zarządzenie ministra oświaty z dnia 19 marca 1945 roku o nadawaniu prywatnym szkołom średnim ogólnokształcącym, zakładom kształcenia nauczycieli oraz szkołom zawodowym typu zasadniczego uprawnień szkół państwowych (Dz. Urz. Min. Ośw., nr 1, poz. 3); okólnik nr 2 z dnia 17 stycznia 1945 roku o nadawaniu prywatnym szkołom powszechnym uprawnień publicznych szkół powszechnych (Dz. Urz. Min. Ośw., nr 1, poz. 20).

²⁵ Instrukcja z dnia 4 maja 1948 roku w sprawie organizacji roku szkolnego 1948/49 w szkolnictwie ogólnokształcącym (Dz. Urz. Min. Ośw., nr 5, poz. 86).

²⁶ Do klas V–VII mogły uczęszczać również – na zasadzie klas zbiorczych – uczniowie z sąsiednich niepełnych wiejskich szkół podstawowych. Klasy od VIII do IX obsługiwały wszystkie podstawowe szkoły danego rejonu szkolnego. A. Gładysz, *op. cit.*, s. 25.

²⁷ *Ibidem*. Zdaniem cytowanego autora zmiany ustroju szkolnego, wprowadzone w 1948 roku, zakończyły trwający od 1944 roku stan tymczasowości w polskiej oświacie. Wypracowana wówczas struktura rodzimej edukacji przetrwała kolejne lata. Por. *ibidem*, s. 27.

Największy rozkwit w Polsce Ludowej osiągnęło szkolnictwo zawodowe, którego zadaniem było przyczynienie się do zasilenia gospodarki narodowej w wysoko wykwalifikowanych fachowców²⁸. W zakresie szkół zawodowych zerwano z przedwojennym szkolnictwem zawodowym dopiero w 1951 roku uchwałą Prezydium Rządu z 23 czerwca w sprawie ustroju szkolnictwa zawodowego²⁹. Zgodnie z przepisami tej uchwały szkolnictwo zawodowe opierało się na czterech typach szkół: rocznych szkołach przysposobienia zawodowego dla młodzieży 16–19-letniej, o czasie nauki od 4. do 11. miesięcy, z egzaminem na tytuł kwalifikacyjny w określonym zawodzie; 2-letnich zasadniczych szkołach zawodowych, na bazie klasy siódmej, z egzaminem na stopień kwalifikacyjny w określonym zawodzie; 3- i 4-letnich technikach zawodowych (ewentualnie 5-letnich) na bazie klasy siódmej. Ich absolwenci otrzymywali tytuł technika odpowiedniej specjalności i prawo wstępu na wyższe uczelnie. Czwartym typem szkoły zawodowej były szkoły majstrów, przeznaczone dla wykwalifikowanych robotników z doświadczeniem zawodowym w celu ich doksztalcenia³⁰. Lata 50. XX wieku cechowała intensywna rozbudowa szkolnictwa zawodowego. Powołano do życia Centralny Urząd Szkolenia Zawodowego. Zakładano skoncentrowanie w nim wszystkich, poza rolnictwem, spraw szkolenia i przysposobienia zawodowego dla potrzeb gospodarki narodowej. CUSZ przejął od ministra oświaty całokształt spraw szkolnictwa zawodowego. Odpowiednikami kuratoriów na szczeblu województw stały się dyrekcje okręgowe szkolenia zawodowego. Współpraca z resortem oświaty dotyczyła odtąd tylko programów i podręczników do przedmiotów ogólnokształcących dla szkół zawodowych, jak również szkolenia nauczycieli przedmiotów zawodowych³¹.

Co do problematyki związanej z zakładaniem szkół w okresie po II wojnie światowej, była ona nadal regulowana ustawą z 1922 roku o zakładaniu i utrzymywaniu publicznych szkół powszechnych. W związku z tym do zakładania szkół zobowiązane były gminy oraz państwo. Szkoły średnie ogólnokształcące oraz szkoły średnie zawodowe w pierwszych latach po zakończeniu wojny były tworzone na podstawie zarządzeń ministra oświaty³². Ciągłe obowiązywała ustawa z dnia 29 marca 1937 roku o zakładaniu i utrzymywaniu publicznych średnich szkół zawodowych, która obowiązek zakładania przedmiotowych szkół nakładała na gminy, a obowiązek finansowania – na gminy i Skarb Państwa. W 1947 roku

²⁸ A. Świecki, *Oświata i szkolnictwo w Polsce...*, s. 61.

²⁹ Uchwała Prezydium Rządu z dnia 23 czerwca 1951 roku w sprawie ustroju szkolnictwa zawodowego (M.P., nr A-59, poz. 776).

³⁰ A. Gładysz, *op. cit.*, s. 29.

³¹ *Ibidem*, s. 28.

³² Zob. np. Organizacja szkół. Otwarcie szkół (Dz. Urz. Min. Ośw. z 1946 roku, nr 9, poz. 284).

zmieniono nazwy tych szkół na publiczne średnie szkoły zawodowe³³. W związku z powyższym, analogicznie jak przed wojną, finansowanie szkół odbywało się głównie z funduszy Skarbu Państwa, gmin, a także dobrowolnych świadczeń innych związków komunalnych oraz z fundacji, zapisów i darowizn.

Na kanwie tzw. odwilży październikowej 1956 roku krytyce nie oparła się także oświata z czasów stalinizmu. Niepochlebne na jej temat opinie wychodziły zarówno ze strony ciał pedagogicznych, jak i władz państwowych. Popaździernikowa liberalizacja życia społeczno-politycznego, która wyrosła na falach ogólnej krytyki, powszechnego odcinania się od kultu jednostki i stalinizmu, niosła nadzieję na zmiany w szkolnictwie. Sądzono, że wprowadzane zmiany powinny wyjść poza ramy totalitarnej dyktatury proletariatu. Nadzieje te zostały jednak szybko zweryfikowane przez aparat partyjno-państwowy, wraz ze stojącym już wówczas na jego czele W. Gomółką. III Zjazd PZPR w 1959 roku przypieczętował decyzję o reformie oświaty, zalecając przebudowę ustroju szkoły. Ostateczny kierunek nadało reformie IV Plenum KC PZPR z 1960 roku, poświęcone analizie sytuacji w zakresie postępu technicznego w Polsce.

2. SYSTEM OŚWIATY OD LAT 60. XX WIEKU

Kompleksowych zmian w zakresie oświaty dokonano ustawą o rozwoju systemu oświaty i wychowania z dnia 15 lipca 1961 roku. Było to pierwsze całościowe uregulowanie zagadnień dotyczących szkolnictwa, wydane po II wojnie światowej. Ustawa regulowała podstawowe cele nauczania i wychowania w Polsce, budowała ustrój i organizację szkolną, opierając je na wcześniejszych wytycznych partii komunistycznej. Ustalała zadania szkół oraz zasady ich współdziałania z rodzicami, organizacjami społecznymi, młodzieżowymi i zakładami pracy. Poruszone zostały takie zagadnienia, jak: przedszkola, szkoły podstawowe, zasadnicze szkoły zawodowe, szkoły średnie, szkoły i zakłady specjalne, jak również problematyka wychowania dzieci i młodzieży, kształcenie i doksztalcanie nauczycieli oraz osób pracujących. Końcowy rozdział został poświęcony kwestiom zarządzania szkołami i placówkami oświatowymi.

Przywołaną wyżej ustawą zniesiono nadal częściowo obowiązujące przepisy przedwojennych aktów prawnych, a cele nauczania i systemu oświaty zweryfikowano, nadając im formalnie socjalistyczny charakter. W preambule zawarto postanowienie, zgodnie z którym oświata i wychowanie miały stanowić jedną z podstawowych dźwigni socjalistycznego rozwoju Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Celem systemu kształcenia i wychowania było przygotowanie kwalifikowanych pracowników gospodarki i kultury narodowej, świadomych budow-

³³ Dekret z dnia 3 lutego 1947 roku w sprawie zmiany ustawy z dnia 29 marca 1937 roku o zakładaniu i utrzymywaniu publicznych szkół doksztalczających zawodowych (Dz.U., nr 14, poz. 52).

nicznych socjalizmu. Wytyczne te powtórzono w treści ustawy jeszcze wiele razy, co w swoim założeniu miało wzmocnić jej wydźwięk³⁴. Ustawa podkreślała, że całokształt nauczania i wychowania w szkołach i innych placówkach oświatowo-wychowawczych miał charakter świecki, zaś ich zakładanie, prowadzenie i utrzymywanie w całości należało do kompetencji państwa. Zadanie organizacji szkół odbywało się za pośrednictwem rad narodowych, które na swoim terenie nie tylko zakładały placówki szkolne, ale także kierowały ich działalnością, zapewniały im lokale oraz wyposażenie w pomoce naukowe, narzędzia, meble, sprzęt, niezbędne środki finansowe i materialne³⁵.

Szkoła podstawowa powstawała na podstawie orzeczenia wydanego przez właściwy organ administracji szkolnej. W orzeczeniu określano granice obwodu, położenie oraz organizację szkoły. Liceum ogólnokształcące powstawało na podstawie orzeczenia wydanego przez kuratorium okręgu szkolnego. Określało ono położenie i organizację szkoły.

Struktura szkolnictwa wprowadzona przedmiotową ustawą obejmowała 8-klasową szkołę podstawową, w zakresie której nauka była obowiązkowa³⁶. Szkoła podstawowa stanowiła organizacyjną i programową podstawę całego systemu kształcenia i wychowania. Na zasadach programowych szkoły podstawowej oparta była organizacja zasadniczych szkół zawodowych oraz szkół średnich. Zasadnicze szkoły zawodowe miały na celu kształcenie kwalifikowanych robotników, pracowników i rolników, a nauka w nich trwała dwa lub trzy lata³⁷. Wśród szkół średnich funkcjonowały trzy typy: czteroletnie licea ogólnokształcące, technika zawodowe oraz licea zawodowe. Zgodnie z ustawą licea zawodowe mogły funkcjonować w następujących specjalnościach: przemysłowe, ekonomiczne, pedagogiczne, artystyczne. Nie był to katalog zamknięty, bowiem przepis dopuszczał specjalizowanie się wspomnianych szkół także w innych dziedzinach wiedzy³⁸. Okres nauki w technikach i liceach zawodowych trwał cztery lub pięć lat dla absolwentów szkół podstawowych oraz dwa lub trzy lata dla absolwentów zasadniczych szkół zawodowych. Ponadto art. 20 u.r.s.o.w. był podstawą do funkcjonowania szkół specjalnych dla dzieci i młodzieży przewlekle chorych, opóźnionych w rozwoju umysłowym, upośledzonych fizycznie lub umysłowo³⁹.

³⁴ I tak np. w art. 1 u.r.s.o.w. zawarto zdanie, że nauczanie i wychowanie ma na celu wszechstronny rozwój uczniów i wychowanie ich na świadomych i twórczych obywateli Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Szkoły i placówki miały wychowywać w duchu socjalistycznej moralności i socjalistycznych zasad współżycia społecznego.

³⁵ Art. 38 u.r.s.o.w.

³⁶ Klasa VIII została wprowadzona do szkół podstawowych od 1 września 1966 roku, zaś przejście na ośmioletnie nauczanie odbyło się w ciągu dwóch lat. A. Świecki, *Oświata i szkolnictwo w Polsce...*, s. 29.

³⁷ Art. 11, ust. 1 u.r.s.o.w.

³⁸ Art. 16 u.r.s.o.w.

³⁹ Przed wejściem w życie ustawy o rozwoju systemu oświaty i wychowania pierwsza większa

Jak wspomniano wyżej, podstawą socjalistycznej oświaty była powszechna, bezpłatna i obowiązkowa szkoła publiczna. Od początku konstytuowania się komunistycznych władz w Polsce starano się zlikwidować wszelkie przejawy edukacji prywatnej. Przepis art. 39 u.r.s.o.w. wprowadził stanowiąc, że szkoły mogą być prowadzone przez organizacje zawodowe, młodzieżowe, instytucje społeczne, inne organizacje i instytucje, a także osoby prawne i fizyczne, jednak uzależniano to od uznaniowego zezwolenia ministra oświaty. Każdorazowo w tego typu zezwoleniu określał on zasady i warunki działalności szkoły prywatnej. Cztery lata po uchwaleniu ustawy o rozwoju oświaty i wychowania minister oświaty wydał zarządzenie o zasadach i warunkach prowadzenia niepaństwowych placówek oświatowych, w tym szkół⁴⁰. Nie ulega wątpliwości, że zawarte w zarządzeniu wytyczne miały dodatkowo skomplikować ubieganie się o założenie szkoły prywatnej. Przepisem § 5 tego zarządzenia, obok zezwolenia ministra oświaty na założenie szkoły, wprowadzono obowiązek uzyskania dodatkowej zgody właściwego organu administracji szkolnej przy prezydium rady narodowej. Jedynie posiadanie kompletu dokumentów uprawniało do założenia niepaństwowej szkoły. Warto też zaznaczyć, że przepis § 3 ograniczał możliwość zakładania szkół tylko do takich, jakie mieściły się w zakresie działalności prowadzonej przez daną osobę prawną, organizację lub instytucję⁴¹. Wspomniany paragraf był tak skonstruowany, że kompetentna do wydania zezwolenia władza zawsze mogła zakwestionować zasadność prowadzenia szkoły niepublicznej.

Zarządzenie Ministra Oświaty i Wychowania z 14 kwietnia 1972 roku zakładało następujące dyrektywy: nadzór nad placówkami niepaństwowymi sprawuje Minister Oświaty za pośrednictwem właściwego organu administracji szkolnej; Minister może zastrzec w zezwoleniu wydawanie organizatorom placówek poleceń w sprawie programów, podręczników, pomocy naukowych, egzaminów, nadzoru pedagogicznego, kwalifikacji oraz doskonalenia kadry pedagogicznej; szkołom i kursom mogą być przyznane uprawnienia szkół i kursów państwowych, jeśli osiągają wyniki nauczania i wychowania, uznane przez organ administracji szkolnej za zadawalające i odpowiadające potrzebom państwa; nadanie uprawnień państwowych powoduje uznanie ekwiwalencji świadectw

powojenna regulacja dotycząca szkół specjalnych została wydana w postaci instrukcji z dnia 5 września 1945 roku w sprawie organizacji roku szkolnego 1945/46 w dziale szkolnictwa specjalnego dla dzieci umysłowo upośledzonych, niewidomych, głuchoniemych i moralnie zaniedbanych (Dz. Urz. Min. Ośw., nr 4, poz. 179). W instrukcji polecano jak najszybsze uruchomienie wszystkich przedwojennych szkół specjalnych i wyjątkowo zezwalamo na zatrudnianie nauczycieli bez odpowiednich kwalifikacji.

⁴⁰ Zarządzenie ministra oświaty z dnia 26 lutego 1965 roku w sprawie zasad i warunków prowadzenia niepaństwowych szkół i innych placówek oświatowo-wychowawczych (M.P. 1965, nr 13, poz. 48). Zarządzenie to zostało zmodyfikowane zarządzeniem ministra oświaty i wychowania z dnia 14 kwietnia 1972 roku (M.P. 1972, nr 28, poz. 156).

⁴¹ Ubiegający się o zezwolenie na prowadzenie placówek niepublicznych miał obowiązek złożyć wniosek uzasadniający ich celowość i przydatność społeczną.

i zaświadczeń wydanych przez nie ze świadectwami odpowiedniej szkoły lub kursu państwowego; organ administracji zastrzega sobie prawo do wydania zarządzenia o zamknięciu placówki w przypadku, gdy przestały istnieć społeczno-gospodarcze potrzeby prowadzenia placówki⁴².

Ustawa o rozwoju systemu oświaty i wychowania nie uregulowała kwestii organizacji wewnętrznej szkół. Upoważniała ona ministra oświaty, żeby w drodze aktów wykonawczych określił sposób funkcjonowania poszczególnych typów szkół. Procesem dydaktyczno-wychowawczym szkoły kierował: w szkole podstawowej i szkole specjalnej – kierownik, zaś w zasadniczej szkole zawodowej oraz szkołach średnich – dyrektor⁴³. Do kompetencji kierownika bądź dyrektora szkoły w zakresie pracy dydaktyczno-wychowawczej należało planowanie i organizowanie pracy wychowawczej i dydaktycznej szkoły oraz kierowanie tą pracą, instruowanie nauczycieli, koordynowanie pracy wychowawców klas, inicjowanie samokształcenia i doskonalenia pedagogicznego nauczycieli w szkole⁴⁴. Obowiązkiem kierownika i dyrektora szkoły była jej reprezentacja na zewnątrz. W szczególności był odpowiedzialny za organizację i prawidłową działalność szkoły, stan higieniczno-sanitarny, opiekę nad uczniami, majątek szkolny, utrzymanie w należytym stanie inwentarza szkolnego, za działalność administracyjno-gospodarczą szkoły oraz za prawidłowe prowadzenie gospodarki finansowo-materialnej, czyli opracowywanie projektu budżetu, dokonywanie wydatków w granicach przyznanego budżetu. W szkołach podstawowych do zadań kierownika należało także dbanie o realizację powszechności nauczania w obwodzie szkoły, w szkołach średnich – czuwanie nad prawidłową realizacją planu przyjęć uczniów, zaś w szkołach zawodowych dyrektor był odpowiedzialny za należytą organizację zajęć w warsztatach, prawidłowe ustalenie planu szkoleniowo-produkcyjnego i jego realizację. Zarządzanie szkołą musiało odbywać się zgodnie z przepisami i wytycznymi organów administracji szkolnej oraz przepisami innych organów⁴⁵.

Kierownik lub dyrektor szkoły był bezpośrednim przełożonym wszystkich zatrudnionych w szkole pracowników oraz przewodniczącym rady pedagogicznej. Taka regulacja może wskazywać, że kierownikiem lub dyrektorem szkoły mógł być jedynie nauczyciel. Tego typu przesłanki można wywnioskować z zarządzenia ministra oświaty z dnia 22 czerwca 1966 roku w sprawie warunków

⁴² § 4 ust. 2 i 4, zarządzenie ministra oświaty i wychowania z dnia 14 kwietnia 1972 roku, zmieniające zarządzenie ministra oświaty w sprawie zasad i warunków prowadzenia niepaństwowych szkół i innych placówek oświatowo-wychowawczych.

⁴³ Zarządzenie ministra oświaty z dnia 2 stycznia 1965 roku w sprawie regulaminu dla kierowników i dyrektorów szkół (Dz. Urz. Min. Ośw., nr 2, poz. 10), dalej: zarządzenie w sprawie regulaminu dla kierowników szkół.

⁴⁴ § 8 zarządzenia w sprawie regulaminu dla kierowników szkół.

⁴⁵ § 9–14 zarządzenia w sprawie regulaminu dla kierowników szkół.

wymaganych przy mianowaniu na stanowiska kierownicze w szkołach⁴⁶. Warto dodać, że mianowania na stanowisko dyrektora dokonywał organ administracji szkolnej, sprawujący bezpośredni nadzór nad daną szkołą, po uprzednim zasięgnięciu opinii odpowiedniego zarządu Związku Nauczycielstwa Polskiego.

W każdej szkole zatrudniającej co najmniej trzech nauczycieli działały rady pedagogiczne⁴⁷. Zgodnie z regulaminem rady pedagogicznej, stanowiącej załącznik do zarządzenia ministra oświaty z dnia 5 lutego 1958 roku, rada pedagogiczna była stałym organem szkoły, powoływanym do rozstrzygnięcia w kwestiach wychowania, nauczania i administracji szkoły. Do jej zadań należało w szczególności: rozpatrywanie przygotowanego przez kierownika szkoły projektu organizacji pracy na dany rok szkolny, klasyfikowanie i promowanie uczniów, zatwierdzanie projektu budżetu, planu wydatków i wszelkiego rodzaju regulaminów dotyczących życia wewnętrznego szkoły⁴⁸.

W celu współdziałania ze szkołą w wykonywaniu zadań opiekuńczych i wychowawczych, zarządzeniem ministra oświaty z dnia 30 maja 1960 roku powołano w szkołach komitety rodzicielskie⁴⁹. Komitet rodzicielski działał w obrębie jednej szkoły. Stanowił wewnątrzszkolną organizację mającą na celu ułatwić placówce szkolnej współpracę z rodzicami lub opiekunami uczniów, udzielać bezpośredniej pomocy szkole w wykonywaniu zadań opiekuńczych i wychowawczych, jak też współdziałać ze szkołą w stałym polepszaniu pracy dydaktyczno-wychowawczej. Komitet tworzyli przedstawiciele klasowych rad rodziców, kierownik lub dyrektor szkoły oraz inne osoby, np. kierownik internatu lub jeden z nauczycieli. W imieniu komitetu rodzicielskiego działało prezydium, na czele którego stał przewodniczący⁵⁰.

Wśród organizacji funkcjonujących w szkołach podległych ministrowi oświaty był samorząd uczniowski. Zgodnie z wytycznymi do działalności tego organu należało organizowanie warunków wspólnego życia w szkole, ustalanie obowiązującego trybu życia i zwyczajów, regulowanie stosunków współżycia wśród

⁴⁶ Zarządzenie ministra oświaty z dnia 22 czerwca 1966 roku w sprawie warunków wymaganych przy mianowaniu na stanowiska kierownicze w szkołach i innych placówkach oświatowo-wychowawczych podległych ministrowi oświaty (Dz. Urz. Min. Ośw., nr 9, poz. 103).

⁴⁷ Zarządzenie ministra oświaty z dnia 5 lutego 1958 roku w sprawie organizacji i działalności rad pedagogicznych w szkołach podstawowych i liceach ogólnokształcących (Dz. Urz. Min. Ośw., nr 2, poz. 15).

⁴⁸ Analogiczne kompetencje miała rada pedagogiczna w szkołach zawodowych. Zob. zarządzenie ministra oświaty i szkolnictwa wyższego z dnia 21 listopada 1968 roku w sprawie organizacji rady pedagogicznej w szkołach zawodowych opartych na podbudowie programowej szkoły podstawowej, zasadniczej szkoły zawodowej i szkoły przysposobienia rolniczego oraz w średnich szkołach pedagogicznych (Dz. Urz. Min. Ośw. i Szkol. Wyz., nr B-15, poz. 132).

⁴⁹ Zarządzenie ministra oświaty z dnia 30 maja 1960 roku w sprawie organizacji i działalności komitetów rodzicielskich w szkołach i przedszkolach (Dz. Urz. Min. Ośw., nr 8, poz. 132), dalej: zarządzenie w sprawie organizacji.

⁵⁰ § 5–9 zarządzenia w sprawie organizacji.

uczniów, jak również organizowanie pomocy koleżeńskiej w nauce, planowanie i organizowanie różnych form spędzania wolnego czasu, inicjowanie i podejmowanie prac społecznie użytecznych na rzecz szkoły i szerszego środowiska⁵¹. Samorząd uczniowski stanowił jedną ze szkolnych organizacji młodzieżowych, intensywnie propagowanych przez komunistyczne władze. Co więcej, z uwagi na obligatoryjność działalności samorządu w każdej szkole, stanowił on najpopularniejszą organizację młodzieżową o zabarwieniu socjalistycznym spośród działających w Polsce Ludowej. Celem działalności samorządu uczniowskiego było przede wszystkim kształtowanie w świadomości młodzieży dbałości o sprawy społeczne, krytyka wrogiej ideologii kapitalistycznej, wspieranie nurtu socjalistycznego swojej ojczyzny przez czynną naukę i pracę, jak też organizowanie wspólnego życia kulturalnego i wypoczynku⁵².

W celu zacieśniania więzi szkoły z tzw. życiem socjalistycznym istniała możliwość powoływania w szkołach – w porozumieniu z organami administracji szkolnej – komitetów opiekuńczych nad szkołami⁵³. Komitet opiekuńczy nie był jednak organizacją wewnątrzszkolną, ponieważ tworzyły go związki zawodowe mające na celu udzielanie pomocy szkołom. Wspierał on szkołę w działalności pozalekcyjnej i pozaszkolnej. Propagandową formą pomocy było organizowanie pogadanek, odczytów, tworzenie kółek zainteresowań, pomoc przy dożywianiu czy dowożeniu uczniów do szkół. Komitet opiekuńczy współpracował z radą narodową i przedstawiał jej aktualne potrzeby podopiecznej szkoły.

Zagwarantowana w Konstytucji PRL oraz w ustawie o rozwoju systemu oświaty i wychowania bezpłatność pobierania nauki w szkołach publicznych wpłynęła na kształt finansowania szkolnictwa w Polsce Ludowej. Fundamentalnym źródłem finansowania szkół podstawowych oraz liceów ogólnokształcących był budżet państwa. Ponadto koszty budowy nowych pomieszczeń szkolnych były finansowane dodatkowo ze Społecznego Funduszu Budowy Szkół i Internatów⁵⁴. Szkoły zawodowe główne źródło finansowania posiadały również w budżecie państwa, ale część kosztów kształcenia w tych szkołach pokrywały środki przedsiębiorstw uspołecznionych. Podobnie koszty budowy nowych pomieszczeń dla szkół zawodowych pokrywane były ze Społecznego Funduszu Budowy Szkół i Internatów oraz ze środków przedsiębiorstw uspołecznionych⁵⁵.

⁵¹ Zarządzenie ministra oświaty z dnia 5 listopada 1966 roku w sprawie wytycznych do działalności samorządu uczniowskiego w szkołach podległych ministrowi oświaty (Dz. Urz. Min. Ośw., nr 16, poz. 196).

⁵² Zob. Uchwała IV Zjazdu Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, Warszawa 1964, [w:] K. Kotarski, *Praca szkoły w świetle obowiązujących przepisów*, Warszawa 1968, s. 205.

⁵³ Instrukcja Komitetu Wykonawczego Centralnej Rady Związków Zawodowych z czerwca 1960 roku o powoływaniu i pracy zakładowych komitetów opiekuńczych nad szkołami (Biuletyn CRZZ, nr 14, poz. 177), [w:] *ibidem*, s. 432–434.

⁵⁴ M. Gmytrasiewicz, J. Kluczyński, *Finansowanie i rozwój szkolnictwa w Polsce Ludowej*, Wrocław 1969, s. 133–134.

⁵⁵ *Ibidem*, s. 150.

W okresie Polski Ludowej zgodnie z socjalistycznymi założeniami wierzono, że tylko państwo może zagwarantować obywatelom właściwy i jedyny słuszny sposób realizacji w kwestiach szeroko pojętej egzystencji. Dlatego też, poza niezbędnymi aktami prawnymi regulującymi poszczególne dziedziny życia społecznego, wydawano liczne przepisy dotyczące bardzo szczegółowych aspektów funkcjonowania oświaty. Odgórnie i bardzo drobiazgowo ustalano np. formy zajęć pozalekcyjnych, metody pracy na tych zajęciach, a nawet limit kółek zainteresowań, do których może należeć uczeń⁵⁶. Szereg okólników Ministerstwa Oświaty poświęcono zapobieganiu nieszczęśliwym wypadkom – na lekcjach wychowania fizycznego, podczas kąpieli, zabaw na ślizgawkach i na wycieczkach szkolnych⁵⁷. Państwo regulowało nawet takie kwestie, jak organizacja akademii szkolnych, przygotowywanie gazetek ściennych, program zakończenia roku szkolnego, jak też zakres przedmiotowy apeli porannych⁵⁸.

Jak sądzono, ważną rolę na gruncie edukacji miała spełnić uchwała Sejmu PRL z dnia 13 października 1973 roku, która w swym założeniu miała być drogą do kolejnej reformy polskiego systemu oświaty. Dokument został uchwalony w 200. rocznicę powstania Komisji Edukacji Narodowej. W istocie uchwała była propagandowym aktem, który miał promować ówczesny system. Kilkunastostronnicowy dokument powoływał się na rozwiązania Manifestu PKWN. W uchwale podkreślono jednocześnie, że na ówczesnym poziomie intelektualnego rozwoju społeczeństwa wdrożony system oświaty nie spełnia swoich zadań i tym samym powinien ulec daleko idącej reorganizacji⁵⁹. Postulowano zatem upowszechnienie wychowania przedszkolnego, 10-letnią szkołę ogólnokształcącą jako szkołę powszechną i jednolitą oraz organizowanie innych szkół opartych na 10-letce (zawodowe od 0,5 do 2,5 roku nauki; 2-letnie szkoły specjalizacji kierunkowej przygotowujące do studiów wyższych). Pogłębiający się pod koniec lat 70.

⁵⁶ Zarządzenie ministra oświaty z dnia 12 lipca 1952 roku w sprawie instrukcji o zajęciach pozalekcyjnych (Dz. Urz. Min. Ośw., nr 12, poz. 95); zarządzenie ministra oświaty z dnia 11 października 1950 roku w sprawie wytycznych organizacyjnych do pracy kółek przedmiotowych (Dz. Urz. Min. Ośw., nr 19, poz. 254).

⁵⁷ Okólnik nr 26 z dnia 10 września 1957 roku w sprawie zapobiegania nieszczęśliwym wypadkom na lekcjach wychowania fizycznego i zajęciach sportowych (Dz. Urz. Min. Ośw., nr 11, poz. 135); okólnik nr 6 z dnia 16 kwietnia 1962 roku w sprawie zapobiegania nieszczęśliwym wypadkom na wycieczkach i wczasach letnich dla dzieci i młodzieży szkolnej (Dz. Urz. Min. Ośw., nr 4, poz. 52); okólnik nr 11 z dnia 20 kwietnia 1964 roku w sprawie zapobiegania niebezpieczeństwem grożącym dzieciom i młodzieży podczas kąpieli (Dz. Urz. Min. Ośw., nr 6, poz. 58); komunikat z dnia 21 listopada 1955 roku w sprawie ślizgawek dla młodzieży szkolnej (Dz. Urz. Min. Ośw., nr 16, poz. 152).

⁵⁸ Zob. K. Kotarski, *Praca szkoły w świetle obowiązujących przepisów*, Warszawa 1965, s. 76–87.

⁵⁹ Uchwała Sejmu PRL z dnia 13 października 1973 roku w sprawie systemu edukacji narodowej (M.P. 1973, nr 44, poz. 260).

kryzys ekonomiczny oraz wzmagająca się krytyka nowej koncepcji spowodowały, że reforma została odwołana⁶⁰.

Niewielkie zmiany w systemie oświaty zaczęły zachodzić już niedługo po zakończeniu obrad Okrągłego Stołu. Podjęte podczas obrad ustalenia dotyczące szkolnictwa wprowadzono do obowiązującej nadal ustawy o rozwoju oświaty i wychowania z 1961 roku. Jedną z pierwszych korekt, dokonanych zgodnie ze stanowiskiem podzespołu ds. oświaty, nauki i postępu technicznego Okrągłego Stołu, było wykreślenie z art. 1 u.r.s.o.w. słów o socjalistycznej moralności i socjalistycznych zasadach współżycia społecznego. W dalszej kolejności kompetencje dotychczas przeznaczone Radzie Ministrów przekazano poszczególnym ministrom, a funkcję ministra oświaty przemianowano na funkcję ministra edukacji narodowej⁶¹. Ponadto do właściwości organów gminy, jako ich zadania własne, przekazano kompetencje należące dotychczas do rad narodowych⁶². Nie ulega wątpliwości, że były to jedynie powierzchowne zmiany, zaś pierwsza poważna reforma związana była z uchwaleniem ustawy z dnia 7 września 1991 roku⁶³.

WNIOSKI

Prawo oświatowe jeszcze w momencie trwających działań wojennych zaczęło podlegać ewolucji. Szczególnie często zmieniano samą strukturę szkół, ich typy i rodzaje. Problematyką zmian objęte zostały także kwestie zarządzania oświatą. Na taki stan rzeczy miała wpływ kształtująca się nowa rzeczywistość państwowa, zmiany gospodarcze i społeczne, jak też sytuacja geopolityczna związana najpierw z walkami na froncie II wojny światowej i okupacją, a następnie z poddaniem państwa Związkowi Radzieckiemu i socjalizmowi. Nie ulega wątpliwości kwestia, że zasadnicze znaczenie dla powojennego systemu oświaty miała sy-

⁶⁰ www.znpchorzow.pl/publikacje/opracowania/47.pdf (data dostępu: 28.10.2014).

⁶¹ W efekcie tych zmian zostały uchwalone: ustawa z dnia 17 maja 1990 roku o zmianie ustawy o rozwoju systemu oświaty i wychowania oraz ustawy – Karta Nauczyciela (Dz.U., nr 34, poz. 197); ustawa z dnia 30 maja 1989 roku o zmianie upoważnień do wydawania aktów wykonawczych (Dz.U., nr 35, poz. 192).

⁶² Ustawa z dnia 17 maja 1990 roku o podziale zadań i kompetencji określonych w ustawach szczególnych pomiędzy organy gminy a organy administracji rządowej oraz o zmianie niektórych ustaw (Dz.U., nr 34, poz. 198).

⁶³ Dz.U. z 1991 roku, nr 95, poz. 425, z późn. zm. W latach 1989–1998 polskie szkolnictwo zostało poddane zarówno strategii oddolnego, jak i odgórnego reformowania oraz ulegało zmianom jakościowym. Zaproponowane i wdrażane reformy naprawcze miały na celu zdemonstrowanie socjalistycznego systemu oświaty. Społeczeństwo było zachęcane do tworzenia szkół niepaństwowych (prywatnych, społecznych i wyznaniowych), preferowano odejście władzy państwowej od centralistycznego formułowania kierunków polityki oświatowej, planów i programów nauczania na rzecz zarządzania decentralistycznego. Podjęto zadanie wyeliminowania z programów szkolnych indoktrynacji politycznej i ideologicznej. Chodziło m.in. o usunięcie białych plam z podręczników do historii, języka polskiego czy wiedzy o społeczeństwie.

tacja polityczna kraju. Edukacja, której zadaniem było kształtowanie młodych ludzi w duchu realnego socjalizmu, była traktowana na równi z resortami strategicznymi.

W celu możliwie pełnego zbudowania dobrze rozwiniętego społeczeństwa socjalistycznego uznano, że system oświaty należy oprzeć na zasadach: powszechności kształcenia, jednolitości systemu szkolnego i obowiązkowości edukacji. Oznaczało to, że wykształcenie podstawowe oraz wykształcenie ogólne miało być wspólne i jednakowe dla wszystkich, zaś kształcenie na wyższych stopniach – zróżnicowane, ale równoważne pod względem wartości. Duży nacisk postawiono na świeckość kształcenia oraz państwowość oświaty. Ta ostatnia dyrektywa przejawiała się w centralnym kierowaniu i zarządzaniu sprawami oświaty i wychowania, centralnym planowaniu rozwoju oświaty, zakładaniem i utrzymywaniem szkół i innych placówek oświatowo-wychowawczych przez państwo, zapewnianiem podstaw materialnych i finansowych funkcjonowania oświaty przez państwo oraz zapewnianiem przez państwo potrzebnej liczby nauczycieli i pracowników systemu oświatowo-wychowawczego.

Przez ponad 40 lat rodzima oświata była kreowana przez „jedynie słuszną” ideologię socjalistyczną, opartą na systemie centralnego zarządzania. Nie ulega zatem wątpliwości, że pierwsze zmiany, które zaczęły wchodzić do edukacji pod koniec lat 80., musiały w swoim założeniu nieść ze sobą nowatorskie rozwiązania. Każde kolejne miały czynić oświatę w pełni nowoczesną i demokratyczną. Wydaje się jednak, że opisany w artykule system ma to do siebie, że musi ewoluować wraz ze zmianami społecznymi, kulturowymi czy demograficznymi społeczeństwa.

BIBLIOGRAFIA

- Ajnenkiel A., *Polskie konstytucje*, Warszawa 1982.
- Bartnicka K., Szybiak I., *Zarys historii wychowania*, Warszawa 2001.
- Gładysz A., *Oświata – kultura – nauka w latach 1947–1959*, Warszawa – Kraków 1981.
- Gmytrasiewicz M., Kluczyński J., *Finansowanie i rozwój szkolnictwa w Polsce Ludowej*, Wrocław 1969.
- Grześ B., *Związek Nauczycielstwa Polskiego w II Rzeczypospolitej*, [w:] *Kalendarz Nauczycielski*, Warszawa 2004.
- Jakubowski J., *Polityka oświatowa PPR 1944–1948*, Warszawa 1975.
- Kotarski K., *Praca szkoły w świetle obowiązujących przepisów*, Warszawa 1965.
- Kotarski K., *Praca szkoły w świetle obowiązujących przepisów*, Warszawa 1968.
- Ogólnopolski Zjazd Oświatowy w Łodzi 18–22 czerwca 1945 roku*, Warszawa 1945.
- Ozga W., *Organizacja szkolnictwa w Polsce*, Warszawa 1960.
- Pęcherski M., *Szkola ogólnokształcąca w Polsce Ludowej*, Wrocław 1970.
- Pęcherski M., Świątek M., *Organizacja oświaty w Polsce w latach 1917–1969 (I)*, Warszawa 1972.
- Pęcherski M., Świątek M., *Organizacja oświaty w Polsce w latach 1917–1977. Podstawowe akty prawne*, Warszawa 1978.

PPR. Rezolucje, odezwy, instrukcje i okólniki Komitetu Centralnego od sierpnia 1944 roku do grudnia 1945 roku, Warszawa 1959.

Skrzeszewski S., *Wezwanie do nauczycielstwa polskiego*, „Dziennik Urzędowy Resortu Oświaty” 1944, nr 1–4.

Świecki A., *Oświata i szkolnictwo w Polsce Ludowej*, Warszawa 1968.

Świecki A., *Oświata i szkolnictwo w XXX-leciu PRL*, Warszawa 1975.

Wycech C., *Z dziejów tajnej oświaty w latach okupacji 1939–1944*, Warszawa 1964.

SUMMARY

The aim of the article is to present the issues of the functioning of Polish education after World War II. That period, examined in the article, was marked by many problems, while interesting from the point of view of organizing the post-war state and the ubiquitous party agents in public life. The text shows the evolution of the legal education system since 1944, i.e. since the release of the Manifesto PKWN (Polish Committee for National Liberation) to 1961. The second part of the article focuses on 1961, when the first comprehensive law on education was released for native education, and the time of the Round Table and first democratic reforms. The issue of educational law – especially in terms of legal history – has been analyzed only marginally. Lack of studies of this subject, and the literature available on the market, comes from the years of communist propaganda and – in this sense – is not a scientific value. Even a partial attempt to fill this gap, thus seemed well founded.

Keywords: Polish People’s Republic; education; law